

Knézy Judit

Egy ismeretlen tüzer 1956 őszén Csepelen

Knézy Tamás élete és 1956-ban bekövetkezett tragikus halála

Családi adatok

Knézy Tamás 1935. június 6-án született Baján, az akkori Budapesti u.73-ban. Édesapja Knézy László, akkori hivatalos megnevezésével kultúr- vagy folyammérnök, édesanyja Pálos Etelka háztartásbeli. Öt gyermeket neveltek fel, akik Baján kezdték meg iskoláikat, de aktív tevékenységük már nem Bajához kötötte őket, közülük már csak Judit él.

Katalin 1931-ben született Debrecenben, később mérnökként tevékenykedett a Fővárosi Csatornázási műveknél. Gábor győri születésű, aki a gimnázium első három évét szintén a bajai III. Béla Gimnáziumban végezte. Gépészmérnökként tevékenykedett Budapesten több vállalatnál, utoljára a MAHART-nál. Judit 1940-ben született Baján a Czirfusz Ferenc utca 36. számú házban, Márta ugyanitt 1946-ban. Judit néprajztudományok kandidátusa lett, a kaposvári Rippl-Rónai Múzeumban, majd Budapesten a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban tevékenykedett nyugdíjaztatásáig. Márta vegyészeti laboráns volt, majd közterületi kertészként kereste kenyerét.

Knézy Tamás iskolai tanulmányai, közben a II. világháború, s a család elmenekülése és visszaköltözése

Tamás az elemi iskolákat a bajai tanítóképző gyakorlóiskolájában kezdte meg. A háború alatt 1944-őszén a bajai Folyammérnöki Hivatal munkatársai hivatalos rendelet nyomán családjukkal együtt a Sion tanyahajókkal a Balatonhoz utaztak fel, azzal, hogy majd továbbmennek nyugatabbra. Az orosz front eközben odaérkezett és a család ott rekedt Balatonújlakon a háború végéig. A fiúkat nagyapjuk, Dr. Knézy Lehel ügyvéd tanította, amíg nem lehetett kimenni a harcok miatt, mivel édesapjukat rendszeresen elvitték közmunkára. A két fiút a helyi iskolába írták be. A háború végeztével hazatérhettek Bajára. A család meneküléséről, a megélt eseményekről Tamás 1953-ban írt eleven stílusban visszaemlékezést, amelyet nem fejezett be. Ebből kiderül, hogy tisztán látta már kilenc évesen a megszálló hadsereg viselt dolgait, a háború szörnyűségeit. Egyik éjszaka az ágyába fűrődött közvetlenül mellette egy orosz golyó. Találkoztak kedves, segítőkész emberekkel még a katonák között is, akik megőrizték emberarcukat a világégésben is. A nagyapa a háború végén még Balatonújlakon meghalt. A háború után ezért hiába keresték. Korábbi

kormánypárti tevékenysége, de főként a Bajáról írt, „Baja a szerb megszállás alatt” című könyve miatt perbe fogták volna. (A könyvet ma a történészek igen korrekt munkának tartják). Ez a „sötét folt” elkísérte a családot, Knézy Lehel utódai reakciós kádernek számítottak. Ez leginkább Tamás egyetemi felvételeinél vált végzetessé.

A menekülésből visszatérve Bajára, Tamás a ciszterci gimnáziumban végezte el az első három osztályt. Mély vallásossága részben az itteni egyházi nevelésnek is köszönhető. Még az 1950-es évek elején is összejöttek lakásunkon barátaival, mint a Mária Kongregáció tagjai. Közülük Schaád László és Beke Zoltán maradtak később is a legjobb barátai. Beke Zoltánnal együtt is kosárlabdáztak. Édesanyja evangélikus volt, mélyen vallásos, ő másféleképpen hatott rá, toleráns volt mindenféle hívő emberrel. Ez a nyitottság és mély demokratizmus jellemezte az édesapját is, aki azt mondogatta, „mindegy, hogy ki honnan jön, az a lényeg, hogy milyen lélek gyermeke”.

Az egyházi iskolák megszűntével a központi általános iskolába került, ott végezte a nyolcadik osztályt. Az általános iskola után a bajai tanítóképzőbe vették fel, de másodikban átment a III. Béla Gimnáziumba, a korábbi ciszterci gimnázium utódjának reáltagozatára. Ekkor komolyan sportolt, kosarazott a másodosztályú Vörös Meteorban. Közben zeneiskolába is járt, s bár tehetségesnek tartották, önálló szerzeményei is voltak, nem volt elég szorgalma és kimaradt. A tantárgyak közül főképp azokkal foglalkozott, amelyek érdekelték, a matematikával, fizikával, ábrázoló geometriával, énekel, természetrajzzal, történelemmel. Nagyon jól sakkozott. A gimnázium egyik év végi sportünnepélyén élősakkot játszott két tanáruk, ekkor Tamás volt a fehér király. Ezt nem annyira sakktudásának, de sudár termetének köszönhetette. Nyaranta fizikai munkával egészítette ki családjá csekély jövedelmét. 1949-ben, mint vasúti pályamunkás, 1950-52 között a folyamszabályozásnál, mint mérési és földmunkás. Az érettségi évében már nagyon komolyan tanult és jó eredménnyel tette le az érettségi vizsgát.

Sikertelen kísérletek egyetemi illetve főiskolai felvételre és munkavállalásai a vízügyi intézményekben

Az Építőipari Műszaki Egyetem Mérnöki karára jelentkezett 1953-ban és 1954-ben. Ezekben az években fizikai munkásként és műszaki rajzolóként is dolgozott. Utóbbi évből származó egyetemi végzésben az szerepel, hogy „megfelelt”, de „hely hiányában” elutasították. Az igazság az, hogy a nővére már az egyetem hallgatója volt, s egy jóérezésű káderes megsúgta, az hangzott el a bizottságban, hogy ilyen rossz káderből bőven elég egy családból egy is. Édesapánk káderanyagában szerepel, hogy politikailag passzív, a múlt rendszer híveihez húz, nagyapánk Knézy Lehel pedig jobboldali újságíró és jobboldali párt tagja volt. A felsőfokú intézményekhez Tamás „érdekében” elküldött káderes véleményekben – amelyek megvannak apánk káderes iratai között –

szóról szóra ugyanezeket írták. Pesti tartózkodása idején 1955-ben még kérvényezte, hogy előző évi teljesítménye alapján vegyék fel a Műszaki Egyetemre – de eredménytelenül. Felvételi kérelmében jelzi általánosságban, hogy tudatában van annak, hogy családi háttere miatt szenvedett hátrányt: „minthogy az elődök elítélendő magatartása sok esetben hátrányosan befolyásolta az utódok megítélését, remélem, hogy édesapám csatolt életrajza szerinti tevékenysége, népgazdasági szempontból fontos munkaköre és érdemei támogatólag hatnak ügyemben”. 1955-ben az ELTE Természettudományi Karának matematika-fizika szakára felvételizett eredménytelenül. Ugyanebben az évben a Budapesti Agrártudományi Egyetemre is jelentkezett. Ez év tavaszán egy méhészeti kezdő tanfolyamot is elvégzett, hogy valami mezőgazdasági irányultságot is el tudjon számolni a felvételin. Az 1955 szeptemberében kelt, Gödöllőről érkezett dékáni válasz szerint a felvételin megfelelt, de hely hiányában nem állt módjukban felvenni. 1953. szeptember és 1954. szeptember között egy évig Baján dolgozott műszaki rajzolóként az Árvízvédelmi Hivatalnál. 1954. szeptemberétől, mivel édesapját Budapestre helyezték, vele költözött fel. Ekkor a Budapesti Vízügyi Igazgatóság geodéziai csoportjánál tevékenykedett különféle rövid távú, határozott idejű szerződések alapján, mint műszaki rajzoló, kitűző, figuráns, segéd-technikus és bérelszámoló, hogy a vízépítés alapjaival tisztába legyen, és gyakorlatot is szerezzen az egyetemi felvételhez, de mindez nem számított a felvételinél. Legutóbbi munkaszerződése halálával szűnt meg.

A család Budapestre költözése és a katonai behívó

A családfő diplomát szeretett volna adni minden gyermekének, s belátta, hogy ezt olcsóbban tudja megoldani, ha felköltöznek Budapestre, és nem kell utazásra, kollégiumra költeni. Mikor Tamás érkezett el a középiskolák befejezéséhez, elfogadta a budapesti állást 1954-ben az Országos Vízügyi Igazgatóságnál. Csak 1955 őszén költözött fel a család – egyelőre egy átmeneti szolgálati lakásba a Kvassay zsilipnél. Tamásnak abban az időben az volt a legfőbb törekvése, hogy mindenáron továbbtanuljon. Egyébként nagyon félt a katonaságtól, mert az akkor még három évig tartott és nem csoda, hogy egy értelmes fiatalember ezt időpocsékolásnak vélte. 1955-ben már nagy lendülettel építette a család kevés pénzzel, de nagy családi összefogással házukat a Sas-hegyen. Ha nem hívják be Tamást katonának, sokat jelentett volna az ő munkája is.

1955 októberében bevonult Csepel Királyrétre. Tüzér kiképzést kapott, de a légtérbe berepülő gépeket figyelték. Itt műszaki rajzoló és geodéziai feladatokat bíztak rá. Kitént matematika tudásával. 1956 szeptemberétől a Közlekedés-építőipari Technikum út- és vízépítő részlegére hídépítésre szakosodva sikerült – a katonaság jóváhagyásával – levelező tagozatra bekerülnie. Ennek elvégzése kellett volna ahhoz, hogy a budapesti Vízügyi

Igazgatóságnál véglegesítsék. El is kezdte tanulmányait. A katonaságnál társai többnyire csepeli munkásfiatalok voltak, akiknek a körében nagy tiszteletnek örvendett, mert jobban értette a matematikát, mint egy-két oktatójuk. Szelíd, türelmes természete, szellemessége, jó humora miatt is szerették.

Katonaidejét nagyon megkeserítette, hogy nem tudott a családjának segíteni. Mikor hazaengedték, igyekezett agyondolgozni magát a házépítésnél. Egyszer engedély nélkül eljött, hogy dolgozhasson otthon, de rajtacsípték, és 30 napig megvonták tőle az eltávozást. Mélyen bántotta a rendszer léleknyomorító, emberi méltóságot megalázó módszerei mellett még külön a katonaság embertelen légköre is. Korábban is írt verseket, de a katonaság ideje alatt verseiben beszélte meg Teremtőjével fájdalmait, hitkeresését, kétségbeesését. A technikai felvétel részben elvonta a figyelmét gondjairól és nagy lendülettel tanult.

A forradalom eseményei és tragikus végkifejlete

1956. október 23-án délután volt utoljára a Sas-hegyi házban. Éppen távol voltunk, Márta húgomat és édesanyámat kivéve. Én érkeztem először haza. Engem a Kaffka Margit Gimnázium diákjaival a Március 15. térre, koradélutánra szervezett a műszaki egyetemistákkal kapcsolatot tartó egyik felsős társunk, aki felvilágosított, mi történt az Írószövetségben és a Műszaki Egyetemen a korábbiakban. Nővérem aznap dolgozott és hivataluk ablaka a Március 15. térre nézett, látták a hatalmas tömeget. Gábor bátyám, a Műszaki Egyetem hallgatója jelen volt, amikor a vörös csillagot leverték az egyetem homlokzatáról. Később akkor is ott tevékenykedett, amikor a Gellérthegyről eltávolították a szovjet katona szobrát, még őrizgetett is egy darabot a szoborból. Mivel én tájékoztattam Tamást a forradalom nyitányáról, saját emlékeimet idézem – amelyekben ennyi idő után elhomályosultak egyes részletek –, de fennmaradtak bennem nagyon világosan jelenetek és mindenekelőtt az a csodálatos érzés, amely ott eltöltött bennünket. A Petőfi téren, ahova megérkeztem, már hatalmas tömeg állt és egyre gyarapodott, el is sodródtam az ismerősöktől. De egyáltalán nem éreztem egyedül magam, mintha mindenki visszafojtotta volna a lélegzetét, mert valami rendkívülire várt, mintha kinyílt volna számunkra az ég és fellelegezhettünk – csodás érzés volt. Sinkovits Imre szavalt lelkesítő verseket, mint Batsányi János *A franciaországi változásokra* és a *Látó* című verseit, amelyeket addig nem ismertem, aztán Petőfi *Talpra magyarját* stb. Az egyetemisták felolvasták a szegediek kezdeményezte, de a budapestiek által is jóváhagyott, kiegészített 13 pontot, komolyan hallgattuk, majd éljeneztünk. Elénekeltek a Himnusz, a Szózatot, közben egyre több olyan nemzeti zászló érkezett, amelyek közepéből kivágták a sarlós-kalapácsos címet. Majd elindult a tömeg énekelve a Parlamenthez, keresztülmentünk a Batthyány mécses terén is, sokan skandáltak, az oroszok hazamenetelét és gyűlölt magyar kiszolgálóik leváltását követelve. A Kossuth téren még nagyobb tömeg volt,

mert Budáról, a Bem térről is lassan megérkeztek a Műszaki Egyetem hallgatói és képviselői. Erre már kevésbé emlékszem, különböző nem kívánatos személyek léptek a pódiumra, akiket kifütyült a tömeg. Közben egyre inkább Nagy Imrét követelték, aki nagy nehezen megjelent. Erre határozottan emlékszem, mert aránylag közel álltam. Zavar és csodálkozás látszott az arcán, alig tudott megszólalni, azért hangzott el az a neki felrótt, de általa addig megszokott szerencsétlen, sztereotip szöveg „elvtársak...”. A tömeg már nem fuj-fujolt annyira, de csalódott moraj hallatszott. Megérkeztek teherautók kivágott közepű nemzeti zászlókkal, emlegették, hogy jönnek a csepeli munkások a rádióhoz. Azt, hogy fegyvert hoznak, vagy már lönek is, én nem hallottam.

Mivel már sötét este volt, én a 16 éves, szófogadó kislány gondoltam, hogy édesanyám nagyon izgulhat miattam. Megpróbáltam elindulni, a tömeg egy része is elmozdult a Duna-part felé, akkor át lehetett menni a később lebontott Kossuth hídon, velük tartottam. Otthon lelkesen elmeséltem Édesanyámnak és Tamásnak, mi történt a városban. Semmit sem tudtak, mert akkor még nem volt rádiónk sem. A bátyám nagyon izgatott lett, újra és újra kikérdezett minden részletet. Aggódtak, hogy Katalin és Gábor hol késik, őket már nem tudta Tamás megvárni, vissza kellett mennie Királyrétre. A mellére tűztem azt a kokárdát, amelyet aznap viseltem és átöleltük egymást utoljára az életben. Ezt a kokárdát láttam a katonai zubbonyán a koporsóban. Nem hozott neki szerencsét, nekünk is csak bánatot. Néhány levelet még küldött a családnak utolsó látogatása után. A laktanyában állandóan a rádiót hallgatták, ezért nagyon aggódott a családért, jó tanácsokkal látott el bennünket és megadott egy telefonszámot, amelyen hívható, illetve amelyen üzeni lehet neki. Nagyon reménykedett a Független Magyarország megteremtésében, legalábbis a változásokban, viccesen azt írta, hogy „az álla sokszor leesett a csodálkozástól, olyan dolgok történtek”. Megnyugtatót bennünket, hogy addig (november 1-jéig) „egyetlen lövés sem esett” a környezetében, s arra az esetre, ha történne is, azt írta „ne aggódjatok, én konzerválva vagyok”. Az iskolája folytatása izgatta, félt, hogy a forradalmi események miatt nem tudja megfelelően folytatni, mert nem tudtak kimozdulni, azaz körül voltak zárva. Mindenképpen azt tervezte, hogy a katonaság után esti vagy levelező tagozaton szerzi meg a felsőfokú végzettséget. Édesapját annyira szerette, és tisztelte, hogy mindenképpen hasonló hivatást szeretett volna magának. Tele volt tervekkel, természetesen nem készült hősnek és különösen nem a halálra. Csepel körül volt zárva, nem lehetett sehova sem mozdulni, elmenekülni. Nem tudom, miként kezdtek el november elseje után bekapcsolódni a harcba és helytállni akkor is, amikor már teljesen reménytelen volt és már sehol sem dúltak harcok. Nővérem, Katalin szerint Királyréten két budai illetőségű tiszt és két baka tartózkodott, sajnos mind a négyen áldozatul estek az ottani harcoknak.

A csepeli katonai forradalmi szerveződésekről Tamás levelében annyit írt: „Valószínű a katonaidőt le fogják csökkenteni 18 hónapra vagy két évre: Az

itteni Katonai Forradalmi Tanács 18 hónapot javasolt a Központi Katonai Tanácsnak.” Felmerült benne a magyar-orosz összecsapás fenyegető veszélye, annak kimenetelét végzetesnek vélte. De megnyugtatta magát, hogy szerencsére „a tököli reptérről állandóan húzódnak kelet felé a szovjet személy- és teherszállító gépek zajai”. Mint utóbb kiderült ez a szélcsend a megtévesztés manővere volt.

November 3-án vasárnap a születésnapomat tartottuk családi körben, jelen volt nagybátyám, Knézy György is. Latolgatták a reményeket, elhessegették a baljós jeleket. A család e csalóka reménysugár örömeivel feküdt le. Az én szép ünnepem volt és álmomban Chopin zongoraversenyét hallottam, azóta ez számomra a szabadság szelíd, megtisztult zenéje. Ebbe hasított bele 4-én hajnalban az ágyúdörgés, lövöldözés zaja, azaz az elszabadult pokoló. Kevésre emlékszem ezekből a napokból, alig mozdultunk ki, csak a férfiak vásároltak be, újságokból tájékozódunk, mi történik. Közben egy házaspárt befogadtunk, akiket kilőttek Üllői úti otthonukból. Az asszonyka babát várta. Hallottunk a sok halotról, harcolókról, polgári áldozatokról, gyerekekről is. A fővárosiak ismét gyertyákat tettek ki az ablakokba a halottak tiszteletére, mint a korábbi harcok után. Volt egy álmom, de nem tudom pontosan melyik nap, hogy láttam sok katonaruhás embert a földről vonulni, menni a ködbe és eltűnni, köztük Tamás bátyám is feltűnt. Megszólítottam: „Tamáskám hova mentek?” Azt válaszolta, „ne félj, vigyáznak ránk a gyertyák” és átölelt, utána arcának melegét még sokáig éreztem. A családban szokás volt az álmokat elmesélni, bármily csacskaság is, de én akkor nem mertem elmondani, hátha azt jelenti, amitől félttem. Közben édesapám hiába kereste telefonon a bátyámat, talán nem is volt vonal. Amikor már ki lehetett menni Csepelre, kiutazott Királyrétre a katonasághoz. Ott akkor csak a szakáccsal tudott beszélni, aki elmondta, hogy a csepeli munkásfiatalokkal együtt védték az itteni katonák a Vörös Csillag gyárat. Tököl felől jöttek be a tankok, talán nem is csak oroszok voltak benne, hanem emigráns görögök is – mondta. Tamás kapott egy orosz tankból egy sorozatot, alighanem 7 lövést, amit szerinte nem élhetett túl, de nem tudja, most hol lehet. Volt a közeli presszóban egy lány, aki azt mondta, hogy ezt a rendes fiút addig nem hagyja eltemetni, míg nem értesíti a szüleit. Ezzel a rossz hírral érkezett haza édesapám. Valahogy még mindig reméltük, hogy mégis él. Szörnyű éjszaka volt, akartuk hinni, hogy él még. Álmodtam, láttam őt mindenféle alakban: börtönben, szökött rabnak, megnémult emberi roncsnak... ezek az álmaim még sokáig visszatértek. (Édesapám még rosszabbul járt, mint jóval később nekem bevallotta, fél évig nem tudott aludni e tragédia után, de hallgatott róla anyám előtt). Másnap bizonyossá vált a tragédia. Újra kiment Csepelre édesapám. Megtudta, hogy a tanácsnál nyilvánartásba vették az elhunytakat és kiszállították őket a temetőbe, ahol sokan még nincsenek eltemetve. Volt egy bejegyzés, ami gyanús lett számára: „kb. 24 éves 190 cm magas, szőke ismeretlen tüzér”, a gyár IV-es kapujánál esett el november 7-én. Kiment a temetőbe, és ott megtalálta a halottak között, könnyen felismerte, a

vékony zubbonya alatt lévő kedvelt fehér-kék kockás flanelinge is segítette a felismerésben. Mikor apám hazaérkezett, mindannyian elébe rohantunk. Ő sápadt arccal azt mondta, „találtam a temetőben egy ismeretlen tüzért”. Csobok Eszter emlékezete szerint a halottakat a temetőhöz szállítók (vagy kik, erre már nem emlékszem), megnézték, látták a zubbony alatt a gondosan megstoppolt ingét, mondták „ezt nem temetjük el, erről szépen gondoskodtak, biztosan van rendes családja, aki megkeresi”. Hideg volt, korán jött a tél, a temetőben ott feküdtek sorban a megfagyott halottak. Édesapám azonnal elintézte, hogy vállalati teherautóval a Farkasréti temetőbe szállítsák, s ott az orvos november 20-ára engedélyezte az eltemetését. A halotti bizonyítványban megjegyezte, hogy „Csepelen harcok során szívlövés érte”. Ez azonnal végezhetett vele. Bálint László, Tamás gimnáziumi társa a Bajai Honpolgár című lap 2007. évi novemberi számában leírta, hogy az egyik csepeli visszaemlékező 2001-ben, aki maga is részt vehetett a harcokban nyilatkozott a televízióban arról, hogy Tamás kiugrott a gyárnál a fedezékből segíteni egy idős bácsinak, aki két kilós kenyeret vitt a hóra alatt és találat érte – akkor kapta a sorozatot, amely végzett vele.

A temetéskor megnéztük őt a koporsóban, hogy elbúcsúzzunk tőle, nem volt eldeformálódva, csak a szokásosnál sárgásabb színe volt, a lábán nem volt sem csizma, sem harisnya, még a lábujjairól is fel lehetett ismerni. Rajta volt a kockás ing, mellén ott volt a kokárdám, amelyet az október 23-i felvonuláson viseltem és aznap este, utolsó találkozásunkkor neki adtam át. Édesapám az Ulászló úti templomban felkeresett egy ciszterci papot, őt kérte fel a temetésre. A zavaros idők ellenére sokan részt vettek a rokonságból vidékről is, Bajáról is, elsősorban Knézy Pál nagybátyám és felesége, ők voltak Tamás keresztszülei. Eljött a nővérem és az én evangélikus bibliakörömből is többen a budahegyvidéki gyülekezetből. Akkoriban minden ilyen temetés néma tüntetésnek is számított, egyben nemcsak a halottat, de a szabadságot és a forradalmat is temették.

Akkoriban sűrűn leveleztem bajai gyermekkori barátnőmmel, Görbe Eszterrel. Természetes volt, hogy beszámoltam a családot ért tragédiáról. A levelet édesanyja bontotta fel először, berohant a gimnáziumba leánya osztályába és hangosan felolvasta, így a bajai ismerősök közül is értesültek e történésekről.

Ma Tamás a Farkasréti temetőben egy sírban van édesanyám és édesapám hamvaival. Nem jeleztük nemzeti szalaggal, szöveges méltatással a fehér márványkövön halála körülményeit csak nevével és a két fontos évszámmal. Közel e családi sírhoz helyezték nyugalomra az október 25-i „véres csütörtök”, a parlament előtti vérengzés egyik áldozatát, egy négy gyermekes apát. A feliratok és az állandóan rajtalévő nemzeti szalag jelzi ezt... Mikor arra járunk, egy pillanatra az ő sírja mellett is megállunk.

A gyász első nehéz hónapjai

A sors úgy hozta, hogy az életemben az '56-os forradalom és a márciusi ünnep összefonódott. De a két időpont között nehéz hónapokat éltünk át. Az októberi események alatt megfordultunk az iskolában, osztályfőnökünkkel megbeszéltük az eseményeket. De a forradalom leverése után a tanárok másképp beszéltek, ha kérdeztük őket, ha nem. Ez az időszak lázalomnak tűnt utólag a közeli gyász és a félelem miatt. Félttem, hogy a bátyám halála miatt majd faggatnak, háborgatnak minket. Ez nem tudom pontosan mikor következett be, de még 1957 tavaszán vagy még előbb. Két detektív kereste fel édesapámat és négyszemközt akartak vele beszélni. Nekünk csak annyit mondott apánk, hogy ezek az emberek ún. hőssé nyilvánítási eljárásokkal vannak megbízva az akkori megbélyegezéssel szólva az „ellenforradalom áldozatait” veszik számba. De mikor kijöttek a szobából apám falfehér volt. Jóval később tudtam meg unokatestvéremtől, hogy rá akarták beszélni, vallja azt, hogy a bátyám is az ún. ellenforradalom áldozata, amelyre nem volt hajlandó. E látogatás után égette el félelmében az összes 56-os újságot, röplapot, ami a házban akadt.

Az iskolában egy nyugtalan, idegesítő napon, mikor nagyon fegyelmezetlenek voltunk, kérdezte tanárunk, hogy mi van velünk. Az a leány, aki az október 23-i tüntetésre szervezett minket, visszakérdezett, milyenek lennénk, mikor Maléterék ügyét most tárgyalják, és ki tudja mi lesz velük. Nem tudom, hogy igaza volt-e, és a kérdéses tárgyalás mikor volt, mindenesetre összeszorult a gyomrom. Másnap már nem volt iskolánk tagja az illető leány, eltanácsolták más gimnáziumba. Az igazgatónőnket is elküldték, más jött helyette, egy boldogtalan elvált nő, aki munkamániás volt és valóságos „szocialista zárdát” szervezett, szinte féltünk tőle, különösen eleinte. Néhány új tanár is jött, de róluk szép emlékeim maradtak fenn. Elkezdték a KISZ szervezését, de a mi osztályunkban senki sem akart belépni, hosszas szervezés után csak 3 fő volt hajlandó.

Ilyen körülmények között csodaszámba ment, hogy az igazgatónő osztályfőnökünk kérésére megengedte, hogy az osztályteremben tartsa meg a március 15-i ünnepséget. Kiosztotta a feladatokat, rám, nem tudom milyen meg gondolásból Arany János Emlények című versének elmondása jutott, mely záró része lett a megemlékezésnek. Nyugtalan voltam közeli gyászom miatt, de nem mertem nemet mondani. Az esemény előtt bejött az igazgatónő egy barnaképű, sötéthajú, rövidnyakú, alacsony férfival és hátul leültek. Nem mondták, hogy tanfelügyelő lenne. Izgatott lettem, zsibbadoztam: „csak el ne sírjam magam.” Lezajlott rendben a műsor, amikor én következtem. Elfogódottan nekikezdttem: „Ki nékem álmaimban gyakorta megjelenysz”... és akkor elfelejtettem mindent és mondtam, mondtam – az osztályban néma csend volt, semmi sem zavart és folytattam, de néhány mondat szíven ütött: „Hány bús alakban látom éjente képedet. Gyakran, ha az éj behunyta már szemét, Gyakran érzem lobogni szellemét, Szobámba leng a nyitott ablakon, meg-megsimítja

forró homlokom...” – ekkor víziószerűen éreztem a bátyám forró kezét, ölelését, ahogy utoljára történt, mikor még élt. Csak egy pillanat volt és elillant. Befejeztem, körülnéztem, hogy mi fog történni velem, de csend volt továbbra is, a padomhoz botorkáltam és leültem. A tanárok s a „vendég” kimehettek, mert odajöttek a tanulótársaim, néhányan gratuláltak: „nem is tudtuk, hogy ilyen jól tudsz szavalni”. Ekkor tört ki belőlem a sírás, csak annyit motyogtam: „nem tudom, hogy tudok-e szavalni, én a bátyámat sirattam el.”

Leírtam édesapám, nővérem és mások elbeszélései és saját emlékeim, bátyám levelei és dokumentumai alapján, amit több évtizedes hallgatás után meg kellett tenni fiaim kérésére. Bár nem tudom megértethettem-e velük is Márai kifejezésével élve „milyen nagy dolog a szabadság” azoknak, akik sokáig félelemben, rettegésben éltek.

A bajai III. Béla Gimnázium nyugdíjas igazgatója, Bálint László adatokat kért tőlem a bátyám halálának körülményeiről, mert e nagyhírű – egykor ciszterciek alapította – almamáter jubileuma alkalmából cikket szándékozott róla írni a Bajai Honpolgár című újságba. Elküldtem, amit összehoztam családomnak, kérve, hogy hagyja ki belőle a személyes kötődéseimet. Ő a témához méltóan, tényszerűen fogalmazta meg mindazt, ami Tamás életéről és haláláról fontos lehet a közönség számára.

Örültünk, hogy az egykori nagyhírű almamáter tisztelegni akart hőssé és egyben áldozattá vált tehetséges, kedves, tisztaszívű tanítványa emléke előtt és emléktáblát helyezett el róla az iskola falán.